

Költő László

Előzetes jelentés a Kereki homokbányában feltárt avar temetőről

1987. május 21.-én a pusztaszemesi Új Kalász Tsz homokbányájában Kerekiben (1. kép 1–2), homokkitermelés közben emberi- és lócsontokat, valamint kengyelt és övhöz tartozó bronz vereteket találtak. Az azonnal megkezdett leletmentés során megállapítottuk, hogy a felszínre került leletek egy avar kori temető megbolygatásából származnak (4. kép), s nagy valószínűséggel két sírhoz tartozhattak (KÖLTŐ 1988; KÖLTŐ 1991).

A leletmentést több szakaszban folytattuk. Ennek során egy 8–9. századra keltezhető temető négy csoportjának összesen 151 sírját tártuk fel (12. kép). A leletanyag mind a négy csoportban egységesnek tűnik, a sírok egy kivétellel bolygatatlanok voltak. Köztük 21 tartalmazott teljes övgarnitúrát (13. kép). A földmunka során megtalált lovas síron kívül még egy önálló lósír került felszínre (11. sír), valamint egy darab kettős sírt találtunk (13/a-b), melyben griffes övvel eltemetett férfi és egy gazdagon felékszerezett nő csontváza nyugodott.

Az övek néhány esetben sok archaikus vonást mutatnak ugyanakkor, amikor velük együtt egész késői fülbevaló típus jelentkezik egy együttesben. Ilyen pl. a 6. sír — hagyományosan a 7. századra keltezhető lemezes övgarnitúra, többszörös „S” végű fülbevalóval együtt (5. kép) —, és a 19. sír — lemezes nagy- és kis szíjvégek, öntött griffes veretek és többszörös „S” végű fülbevaló (10. kép) —, de hasonlóan vegyes összetételt mutatnak a női sírokban talált gyöngysorok is. Jellemző a női ékszerek között a filigrános, felhúzott lemezgömbös, nagykarikás fülbevaló, melyből öt pár került elő, köztük ezüstből készült és aranyozott bronz is. A fülbevalókat bronz lánc kötötte össze elől a nyakon, vagy hátul a tarkónál.

A sírokban „hagyományos” — támadó — fegyvermelléklet nem volt, hacsak nem számítjuk ide a néhány sírban előkerült nagyobb méretű kést és egy darab tört. Több sírban — köztük nőkében is — találtunk azonban láncpáncél töredékeket, valamint a

harmadik csoport keleti szélén előkerült 48. számú sírban rákpáncélból származó két darab páncéllemezt.

Edény összesen kettő került elő, mindkettő a második csoport közepén. A 94. sírből egy fekete, korongolt, hullámvonal-köteges díszítésű, valamint a 106. számú sírből egy kiöntőcsöves, gyűrűfüles sárga korsó.

A temető negyedik/északi csoportjának nagy része egy korábbi homokkitermelésnek esett áldozatul. Innen összesen nyolc sírt sikerült többé-kevésbé megmentenünk, köztük voltak a temető melléklet nélküli sírjai.

Az első csoportból 24 sír került elő (1–24. sírok), köztük egy kettős sír (1. kép 3–4; 8–9. kép), és legalább két lovas, pontosabban lósír. Az 1. számú sírra a homokbányászás közben bukkantak, a 11. számú sírt (1. kép 5–6; 7. kép) már a leletmentés során tártuk fel.

Ebben a csoportban temették el a legtöbb díszöves férfit, szám szerint kilencet.

Az elsőől ÉNy-i irányban előkerült második sírcsoportot kb. 15 méteres leletmentes sáv választja el. Ebbe a csoportba 67 sír tartozik (25–35, 88–139, 148–151. sírok), az övesek száma öt.

A harmadik csoportot a másodiktól északi irányban, mintegy 10 méterrel távolabb találtuk meg, 51 sírből áll (36–55, 57–87. sírok), köztük hét volt díszöves.

A negyedik csoport teljesen elkülönülve, a harmadik csoporttól mintegy 40 méterre még északabbra került elő. Ebbe mindössze nyolc sír tartozik, jórészt melléklet nélküliek, bár a tájolásuk alapvetően nem tér el a másik három csoport sírjainak tájolásától, mégis a legkésőbbi sírokat jelenthetik. Ennek a csoportnak nagy része megsemmisülhetett egy korábbi homokbányászás során, amiről a múzeum annak idején nem kapott bejelentést.

A csoportok között a legidősebbnek a legdélibb, egyes számú csoport tűnik, a temető észak felé haladva „fiatalodik”.

A leletanyag általánosságban jól beleillik a késői avar lelethorizontba, többségét az avar kor utolsó harmadára keltezhetjük.

Az övgarnitúrák általában vastagon ónoztak. A bronzból öntött kései avar anyagban szinte kivételt képez a 13b sír csatja, amelyik ezüstözött, míg a többi veret ónozva volt!

A leletek közül néhány érdekesebbet emelnénk ki:

A 43. sír kisszíjvége egy ágaskodó medvét ábrázol (2. kép 1–2). A szíjvég egyik oldalán van ábrázolás, másik oldala sima (2. kép 3–4). A jelenetnek a Kárpát-medencében eddig egy közeli és egy távoli párhuzama ismert.

A népvándorláskor fiatal kutatóinak tizedik konferenciáján Domaszéken foglalta össze a későavar ember- és állatábrázolásos övvereteken végzett addigi kutatási eredményeit Fancsalszky Gábor (FANCSAL-SZKY 2000). Ekkor mutatta be a csákberényi avar temető 118. sírjából származó, addig párhuzam nélkülinek tartott egyik szíjvéget (FETTICH 1955, 111, Abb. 183), amely a Kerekiben talált szíjvég tökéletes párhuzama, méretei is csaknem azonosak (2. kép 5). A sírt az avar kor végére keltezte. A tipológiai osztályozása alapján a 12. típusba — egyedi megoldású állatábrázolás — sorolható.

A Tiszafüredi temető 1149. sírjában talált szíjvég annyiban hasonlít az említett két szíjvégehez, hogy annak az egyik oldalán ábrázolt ember és állat közötti küzdelmi jelenet állatfigurája feltehetően egy medve (GARAM 1995, 135, Abb. 55, Taf. 49, 154, 190, 210). Garam Éva ezt a sírt a tiszafüredi temető negyedik fázisába sorolja (GARAM, 1995, 410, Abb. 254). Kései voltára enged következtetni az „indás oldalon” ábrázolt motívum, amely a kehelyből kibomló virágot a legkésőbbi szíjvégekről jól ismert pikkelymintás motívummal alakítja ki (2. kép 6–7).

Említésre méltó még a 10. és az 54. sír övgarnitúrája, ónozott, illetve poncolt-véssett hátterű, karéjos nagy- és kisszíjvégekkel (3. kép 2, 5–8). Ezt a lelet-típust Szalontai Csaba a technika és a kísérő leletek alapján a 8. század végére, 9. század elejére keltezi (SZALONTAI, 1991, 468). Az 54. sír övforgójának külön érdekessége, hogy felületét az ötvös négy részre osztotta, és a négy rész mindegyikébe más-más minta került (3. kép 6).

A két garnitúra előfordulása jól példázza a különböző lelethorizontok „keveredését” az egyes csoportokban. A 10. sír a legkorábbi jegyeket tartalmazó első csoportban, az 54. sír a legfiatalabbnak tűnő harmadik csoportban foglal helyet.

Ugyancsak az első csoportban található a két lovas, illetve ló sír is. Mint említettük, az első sír anyagát a bányászat közben gyűjtötték össze, a leletek — egyenes talpalójú, hurkos fülű kengyel, bronz lemez

kantárrózsa, hosszú egyélű vas (harci?) kés, vas szíjbújtató, téglalap alakú áttört griffes veret, gyűrű — egy sírhoz való tartozása ezáltal kissé bizonytalan (4. kép). A 11. számú hitelesen feltárt lósírban kétkaréjos veret, kis lemez kantárrózsa, préselt veret töredék és az 1. sírban találttal azonos típusú hurkos fülű kengyel volt (7. kép). A kétkaréjos veretek használati idejét a szakirodalom általában a kései avar kor első felére, a 8. század első évtizedeire teszi (KISS 1993, 200–202; GRÓF 2000, 282).

A harmadik csoport érdekes lelete egy ebben a temetőben kiemelkedően idős életkorú, 50–54 éves, nő (BERNERT 2003b, 248) sírjában — 63. számú sír — talált ásópapucs, ami a közösség intenzív mezőgazdasági munkájára utal. A sírban még két nagy karikájú láncsal felakasztott tarsolyban elhelyezett vas kanál, kis kés, ár, vas tűtartó volt. Az elhunyt nő nyakát pedig apró kásagyöngyökből, dinnyemag alakú- és szemes gyöngyökből fűzött nyaklánc díszítette. A gyöngyök közé bronz drótból hajlított karikákat, és láncpáncél karikákat is befűztek.

A temetőben feltárt, összesen 155 egyén embertani anyagát a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tára őrzi 94.1.1.–94.1.155 leltári szám alatt (BERNERT 2003a).

Az embertani anyag feldolgozása több szempont szerint is megtörtént. Először Lengyel Imre végzett vérszerológiai vizsgálatokat. Az AB0 vércsoportok, a csont kollagéntípusa és citrát tartalmának elemzése alapján a nem-, az életkor-, és a valószínűsíthető rokonsági fokok meghatározását végezte el (LENGYEL 1989). Ennek alapján az egyes temetkezési csoportok bizonyos időrendi egymásutániságot is jelenthetnek, valamint az egyes nagyobb csoportokon belül kisebb szerológiai rokon csoportokat különített el (14. kép).

A történeti antropológiai meghatározást Bernert Zsolt végezte el (BERNERT 2003a; BERNERT 2003b). A népességet 80–90 fős, néhány családós közösségnek rekonstruálta, Lengyel Imre megállapításait (LENGYEL 1989) elfogadva, miszerint: „szerológiai vizsgálatok alapján valószínű, hogy a területre érkező népesség utódai, ”a második generáció” még itt élte le életét, itt született, és ide temetkezett. A következő generáció azonban már elhagyta a vidéket, közülük csak a fiatalon elhaltak maradványait találjuk meg a temetőben”. Az igen alacsony átlagéletkor, az egyenlőtlen nemi megoszlás (66 férfi, 55 nő) és a vércsoport fenotípusok arányai alapján erőteljes szelekciós hatásra, és/vagy migrációra lehet következtetni (BERNERT 2003a, 6), az alacsony halálozási átlagéletkor pedig biológiai okokra vezethető vissza.

A történeti antropológiai feldolgozással egy időben a kaposvári egyetemen egy új kormeghatározási

módszer kidolgozására került sor, amely a fogak D/L aminosav arányának meghatározásából következtetett a megélt életkorra. Az eredmények igen jó egyezést mutattak az antropológusok által végzett életkor meghatározással, több esetben le is szűkítve a csontozat alapján megadható életkor határokat (CSAPÓ et al. 2000; CSAPÓ et al. 2001; CSAPÓ-KISS et al. 2001).

A történeti antropológiai vizsgálatok eredménye

alapján a Kereki-Homokbánya területén élt népesség „békés, ugyanakkor rossz életkörülmények között élt”, alkatuk összességében a dunántúli és a felvidéki (Kassa-Zsebes) avar populációkhoz hasonlít leginkább. Az elkülönülő négy csoportból a harmas a nyugat-dunántúli, a kettes a kelet-dunántúli avar népességekhez mutat szorosabb hasonlóságot (BERNERT 2003a, 22–23).

Irodalom:

BERNERT 2003a

Bernert Zs.: *A Kereki-homokbánya avar kori temető antropológiai vizsgálata*. *AthrKözl* 44 (2003) 3–26.

BERNERT 2003b

Bernert, Zs.: *Anthropological analysis of the Avar Period cemetery of Kereki-Homokbánya (Kereki Sand-pit)* *AHNMNH* 95 (2003) 225–309.

CSAPÓ et al. 2000

Csapó J. – Bernert Zs. – Csapó Zs. – Pohn G. – Csapó-Kiss Zs. – Költő L. – Szikossy I.: *Az aminosavak racemizációján alapuló életkorbecslés bevezetése a történeti embertani kutatásokba*. *AnthrKözl* 41 (2000) 63–77.

CSAPÓ et al. 2001

Csapó, J. – Bernert, Zs. – Csapó, Zs. – Pohn, G. – Csapó-Kiss, Zs. – Költő, L. – Szikossy, I. – Némethy, S.: *Introduction of amino acid racemisation based age estimation into paleoanthropological research*. *AHNMNH* 93 (2001) 239–257.

CSAPÓ-KISS et al. 2001

Csapó-Kiss, Zs. – Csapó, J. – Bernert, Zs. – Csapó, Z. – Pohn, G. – Költő, L. – Szikossy, I.: *The introduction of amino acid racemisation based age estimation into paleoanthropological research* *AA* 21/1 (2001) 5–6.

FANCSALSZKY 2000

Fancsalszky G.: *Állat- és emberábrázolás a késő avar kori öntött bronz övvereteken (1993–1999)*. — *Tier- und Menschendarstellungen auf den spätawarenzeitlichen gegossenen bronzenen Gürtelbeschlägen (1993–1999)*. In: Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 285–310.

FETTICH 1955

Fettich, N.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld vom Pilismarót-Basaharc*. Budapest 1955.

GARAM 1995

Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Budapest 1995.

GRÓF 2000

Gróf P.: *Avar kori szórványlelet Visegrád-Lepencéről. — Ein awarenzeitlicher Streufund von Visegrád-Lepence*. In: Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 281–284.

KISS 1993

Kiss G.: *A vasasszonyfai avar temető lovassírhajai (A késő avar kori kétkaréjos és lapos rozettás lószerszámveretek). — Die Reiterbestattungen des awarischen Gräberfeldes von Vasasszonyfa (Die spätawarenzeitlichen Pferdegeschirrbeschläge mit Zweiblätterform und flacher Rosettenform)*. *HOMÉ* 30–31 (1993) 197–224.

KÖLTŐ 1988

Költő L.: *Kereki-homokbánya*. *RégFüz* 41 (1988) 52–53.

KÖLTŐ 1991

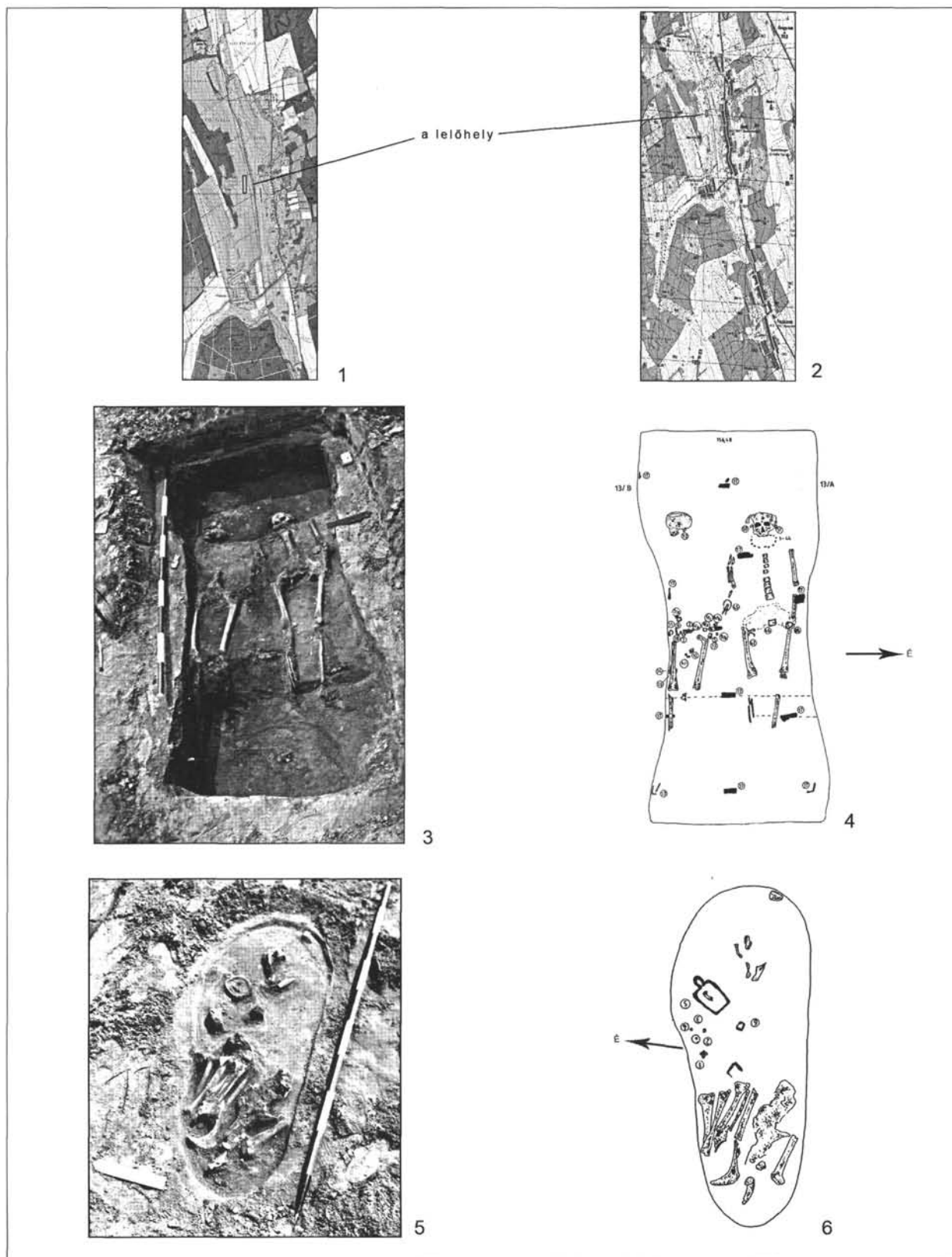
Költő L.: *Kereki-homokbánya*. *RégFüz* 42 (1991) 61.

LENGYEL 1989

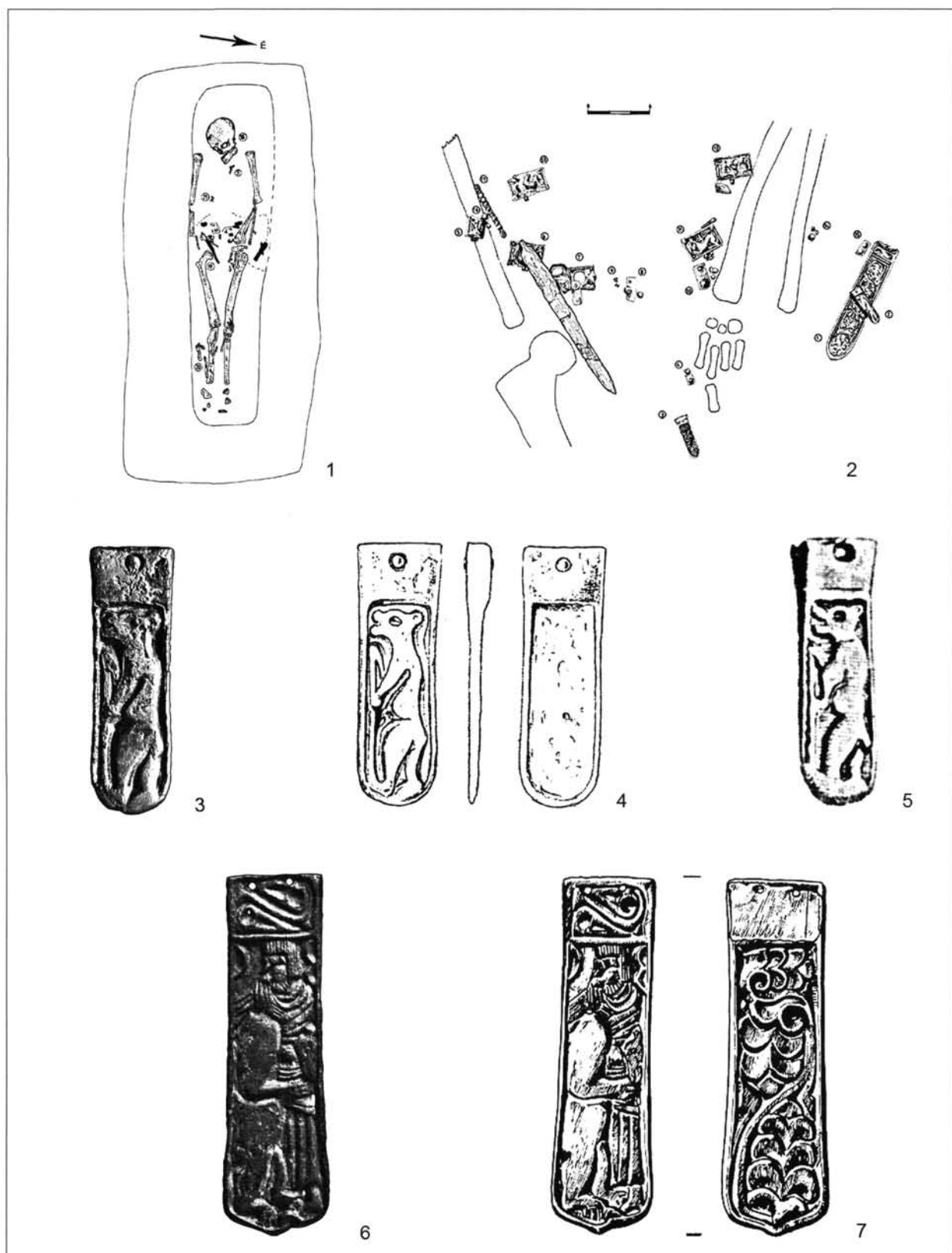
Lengyel I.: *A Kereki-homokbánya avar temető szerológiai adatai*. Kézirat. 1989.

SZALONTAI 1991

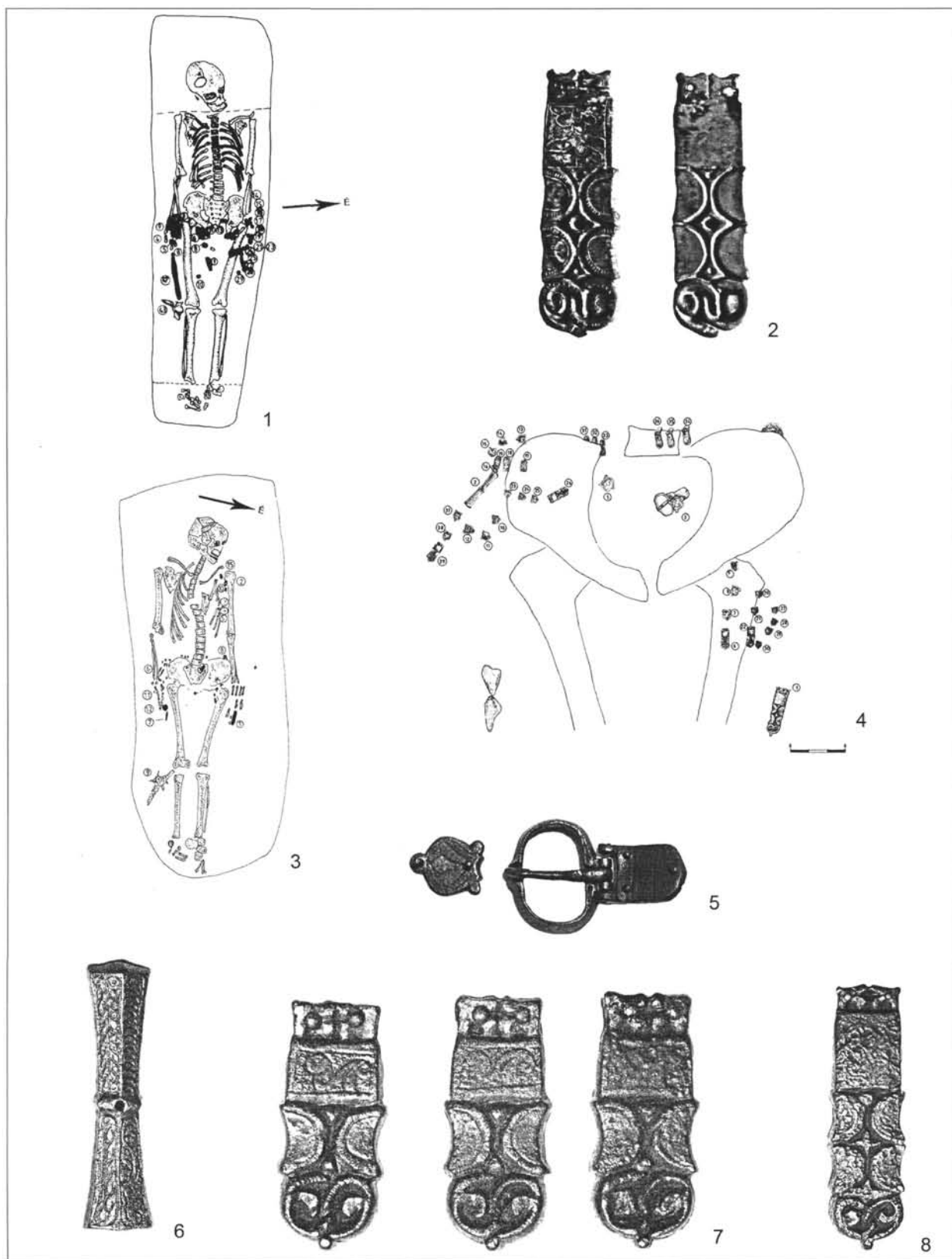
Szalontai Cs.: *Megjegyzések az Alföld 9. századi történetéhez (A késő avar karéjos övveretek). — Bemerkungen der Geschichte des Alföld im 9. Jahrhundert (Spätawarenzeitliche schuppenförmige Gürtelbeschläge)*. *MFME* 1984–85 (1991) 463–482.

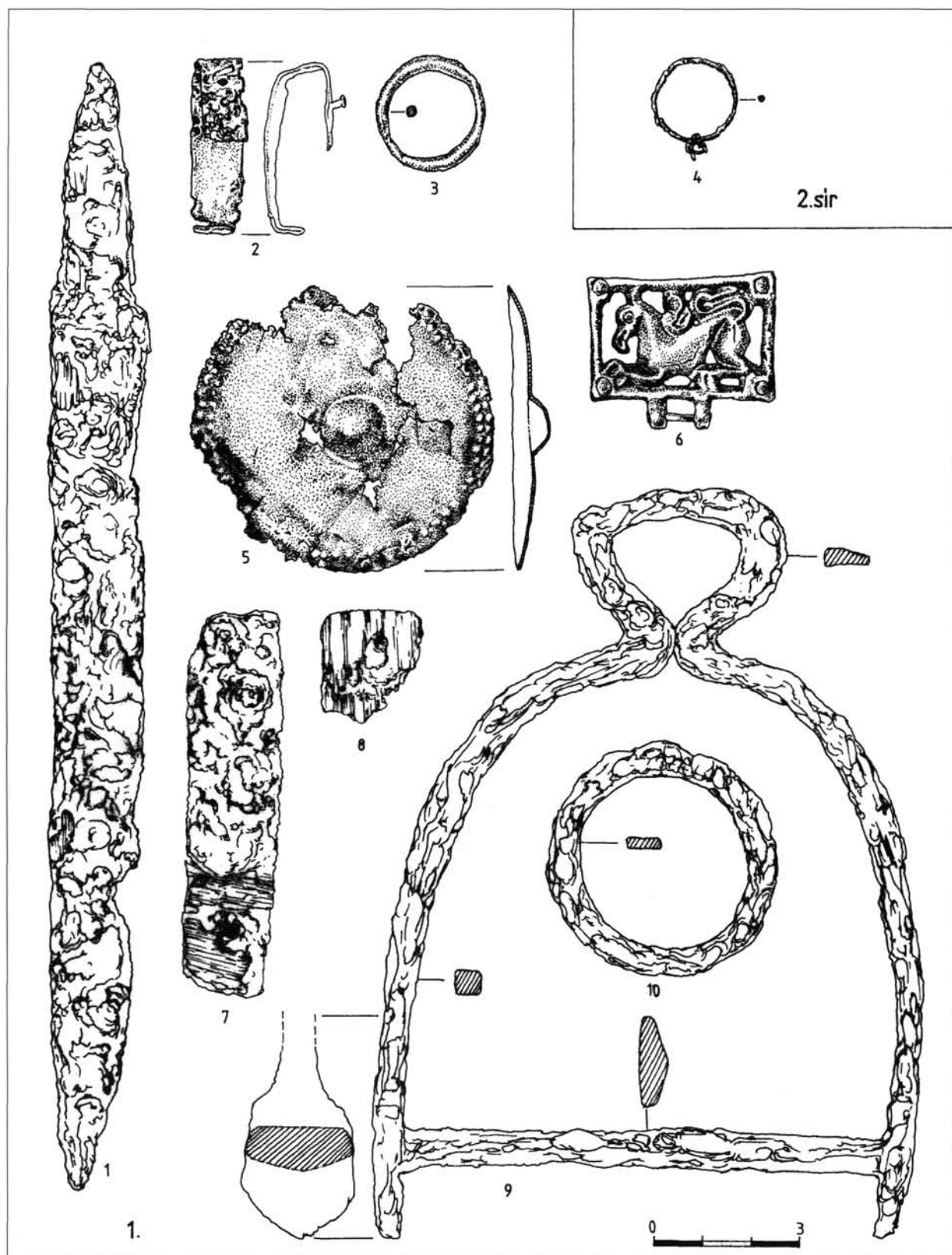
1. kép 1–2: Kereki-Homokbánya, az avar temető helye; 3–4: A 13. (kettős)sír fotója és rajza; 5–6: A 11. számú lósír fotója és rajza

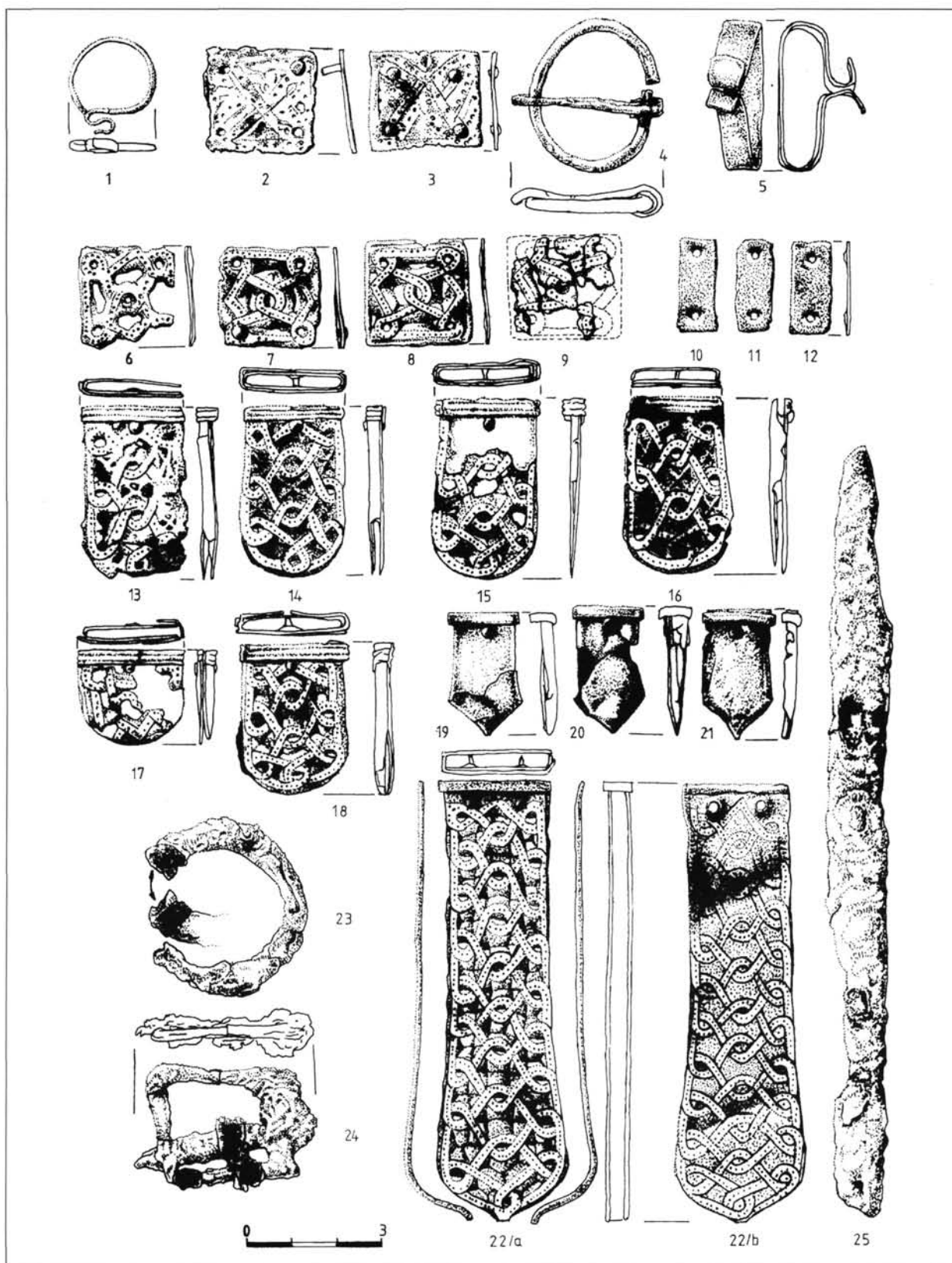
2. kép 1: 43. sír; 2: Részletrajz a 43. sír övgarnitúrájáról; 3: A 43. sír medvés kisszíjvégének fotója; 4: A kisszíjvég rajza; 5: A csákberényi 118. sír kisszíjvége; 6: A tiszafüredi 1149. sír szíjvégének küzdelmi jelenete; 7: A tiszafüredi 1149. sír szíjvégének két oldala

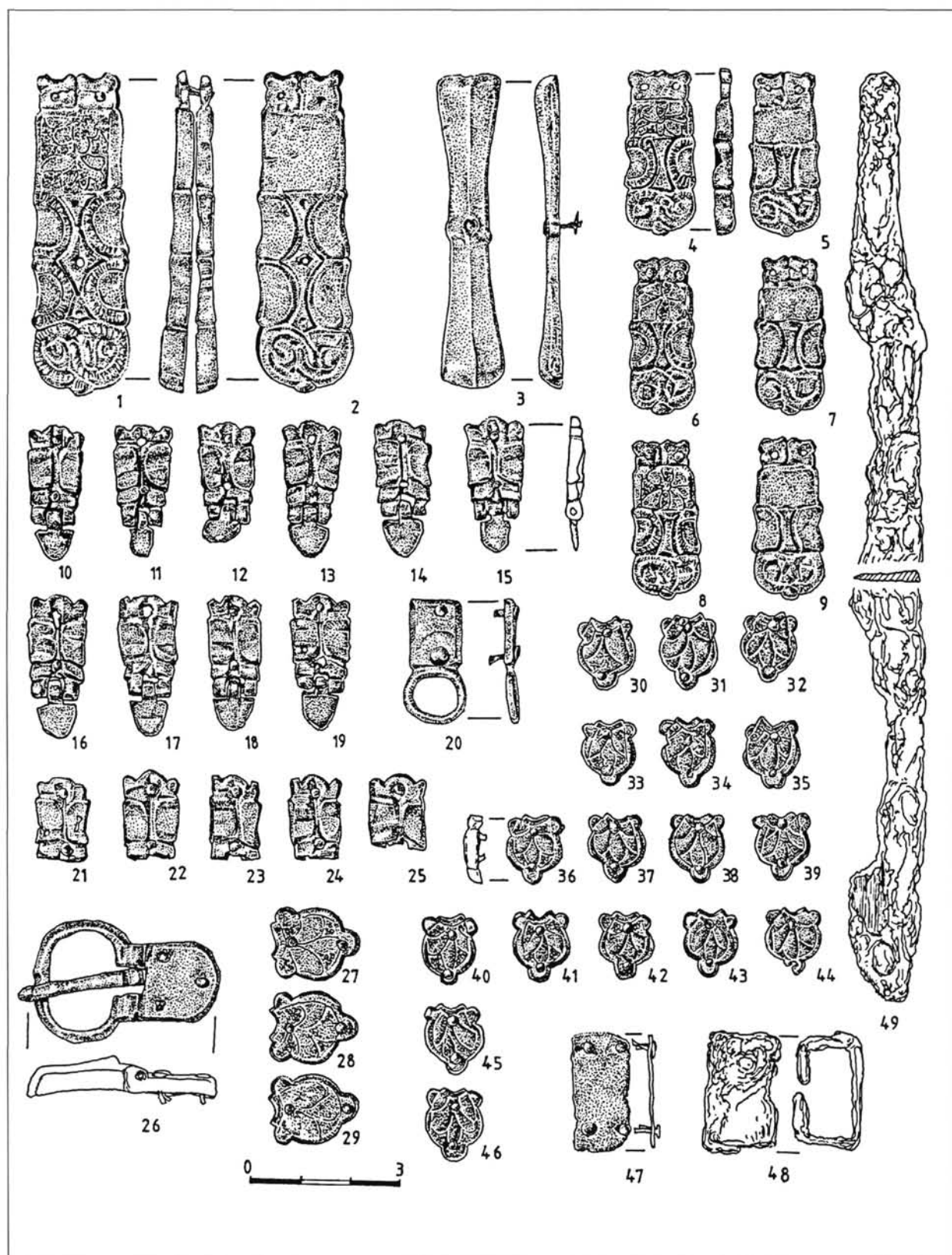
3. kép 1: 10. sír; 2: A 10. sír nagyszíjvégének két oldala; 3: 54. sír; 4: Részletrajz az 54. sír övgarnitúrájáról;
5–8: Övveretek az 54. sírből

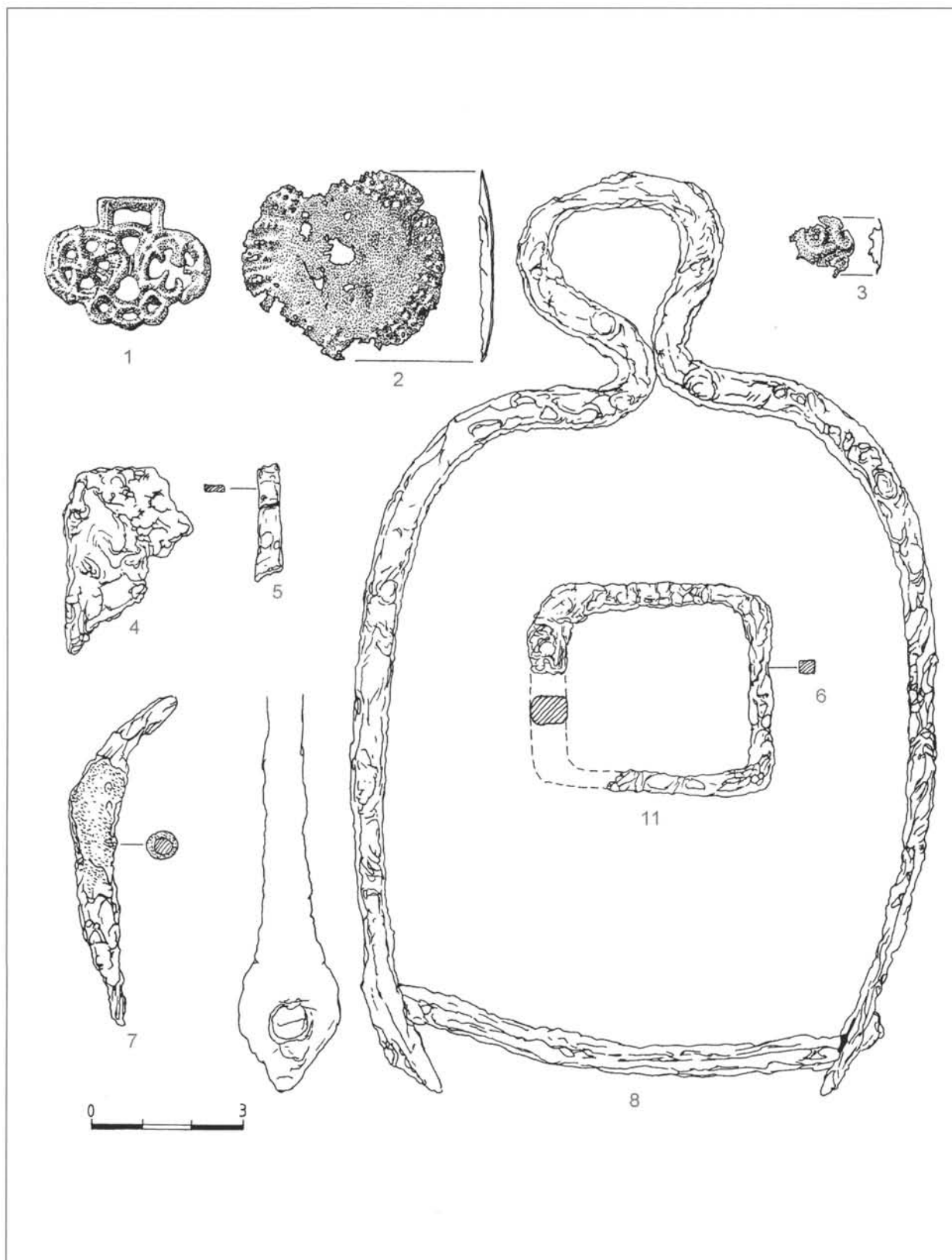
4. kép: A homokbányászás közben megtalált 1. és 2. sír leletei

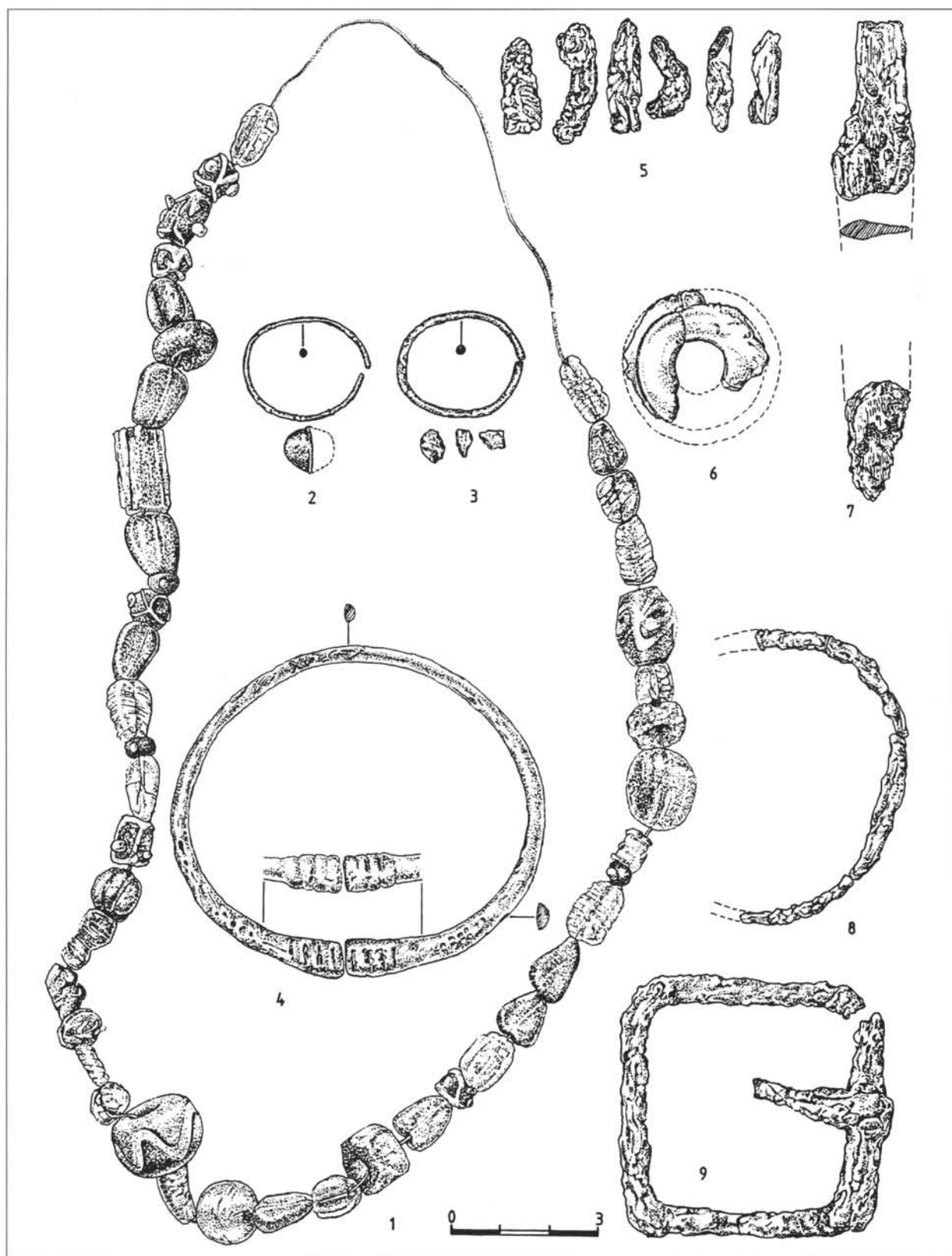
5. kép: Kereki-Homokbánya 6. sír

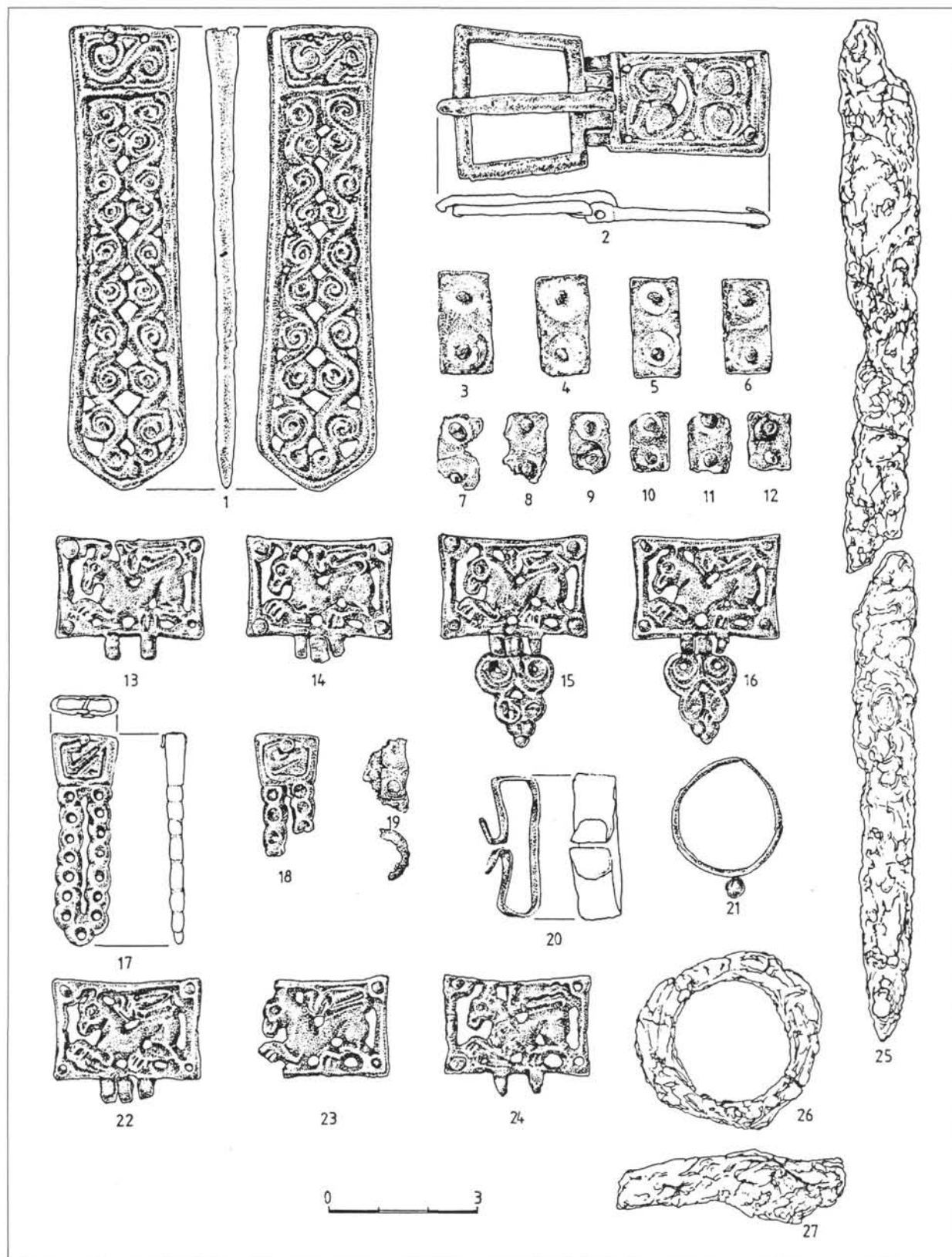
6. kép: Kereki-Homokbánya 10. sír

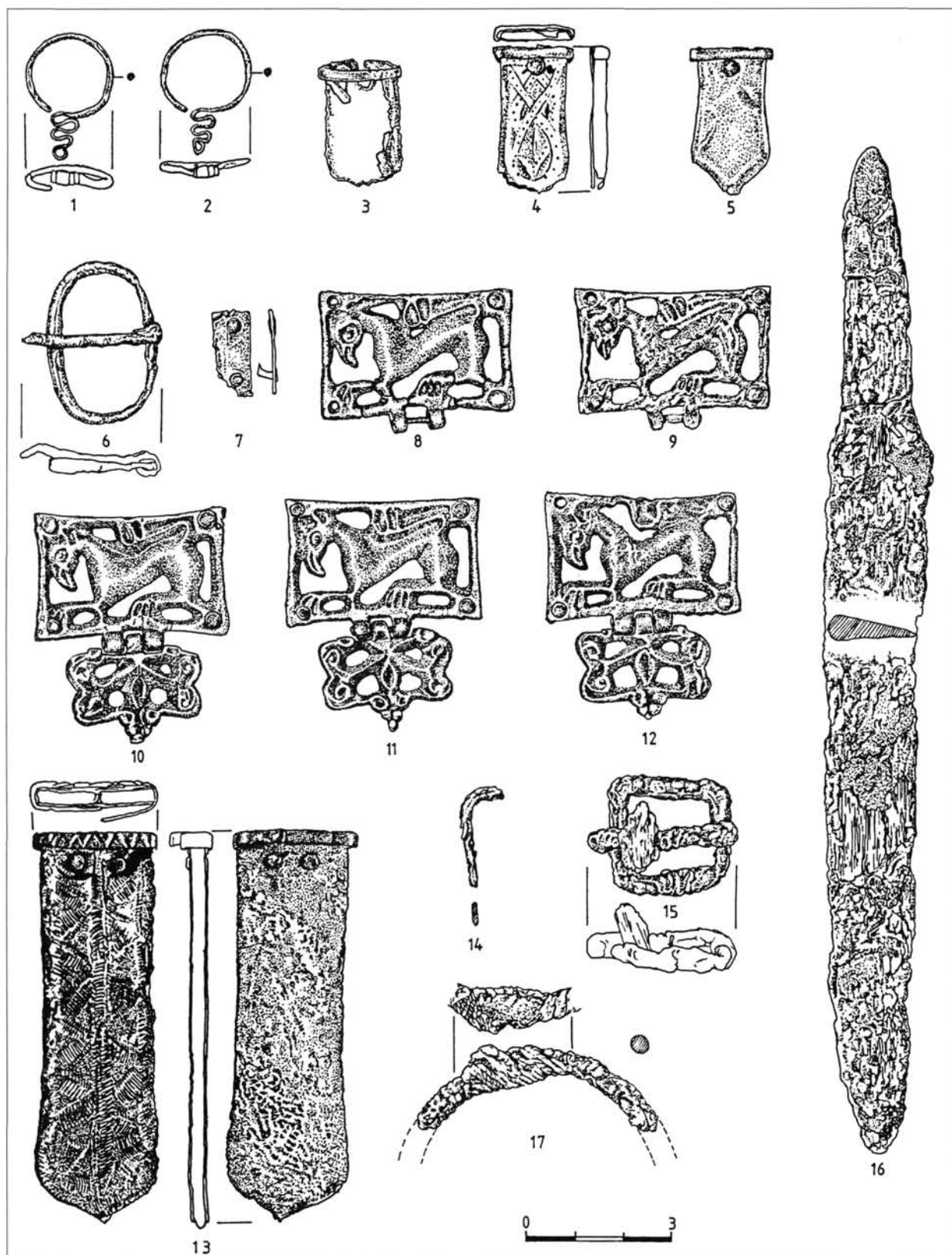
7. kép: Kereki-Homokbánya 11. sír

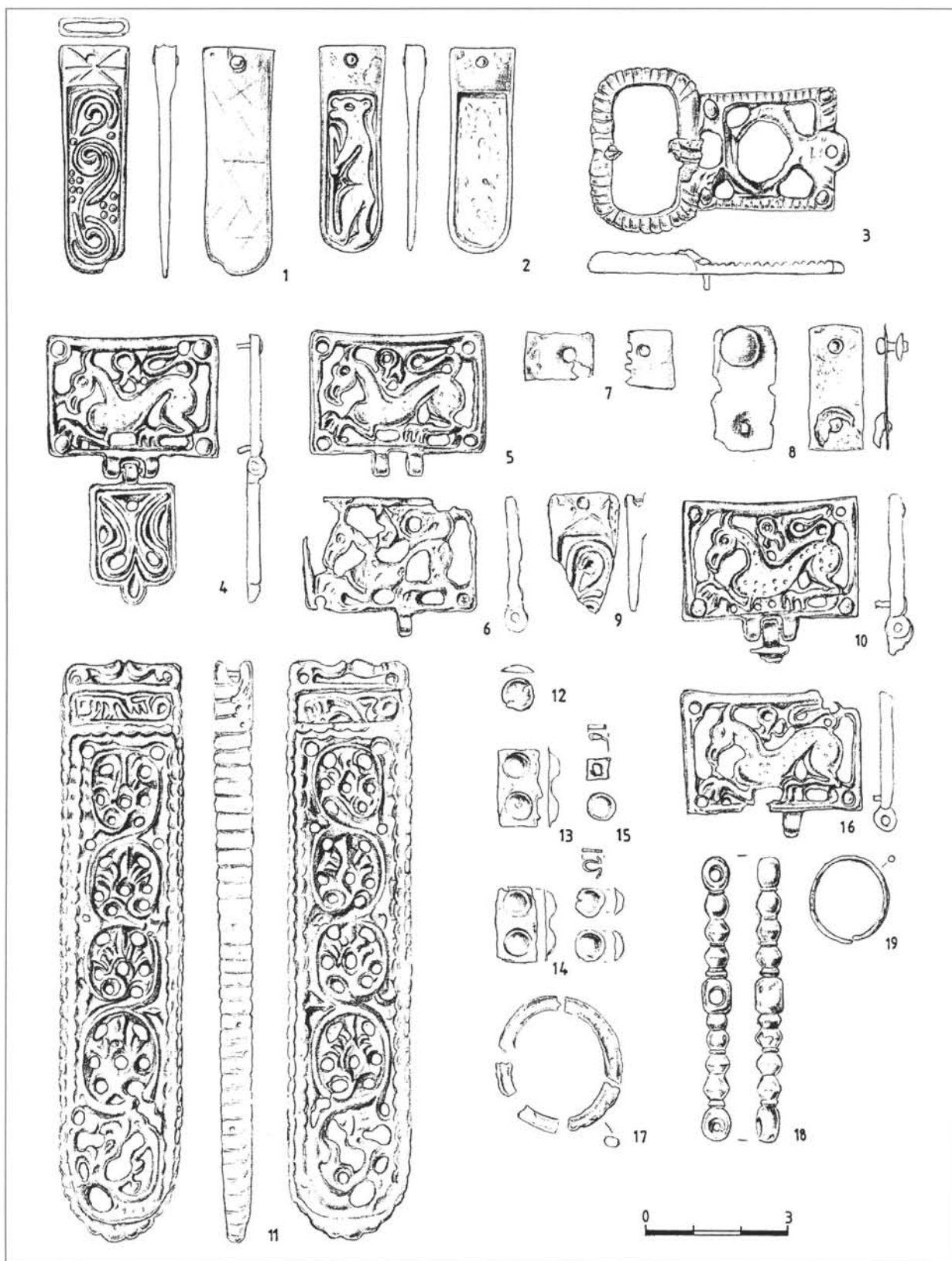
8. kép: Kereki-Homokbánya 13a sír

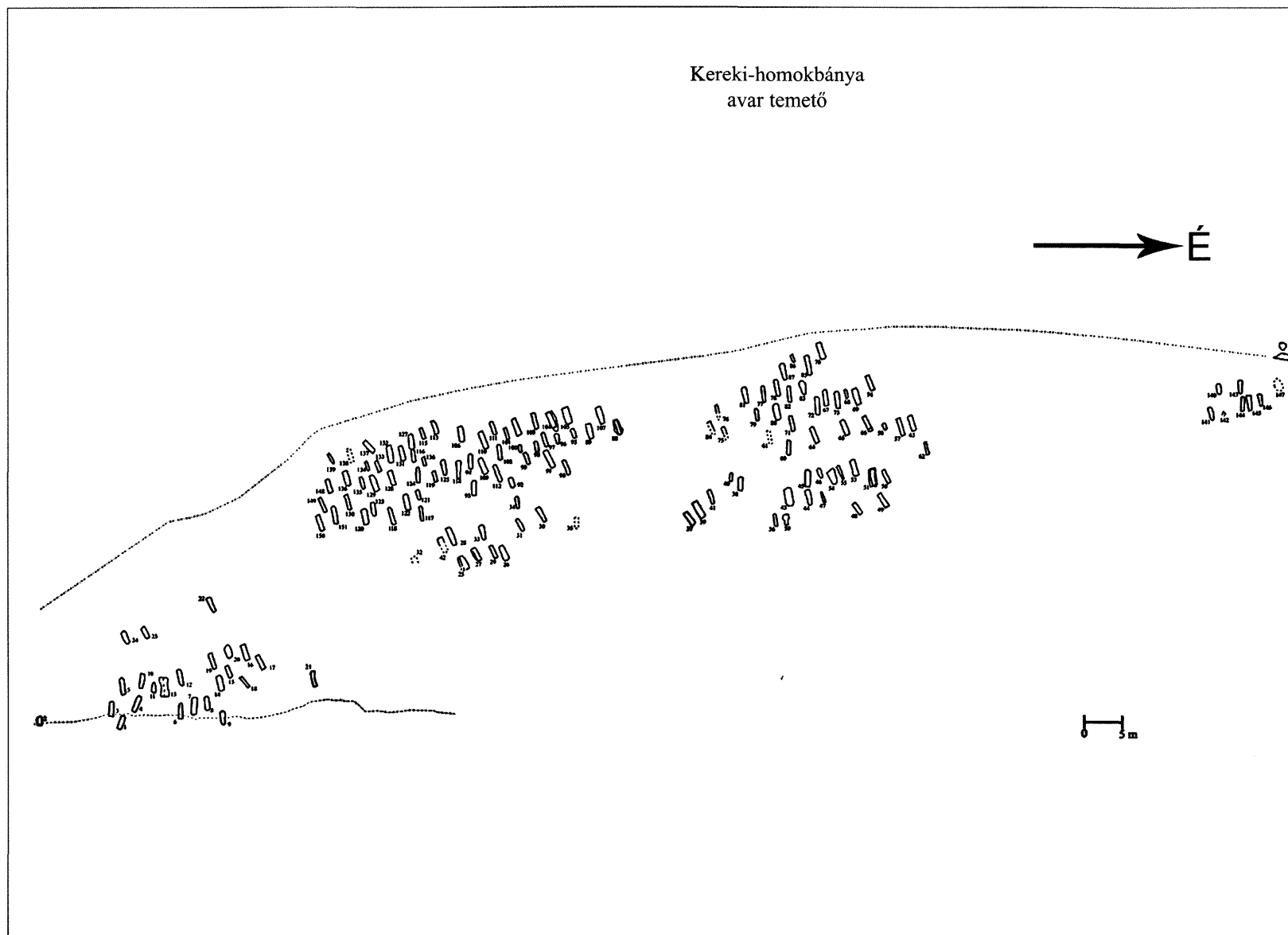
9. kép: Kerek-Homokbánya 13b sír

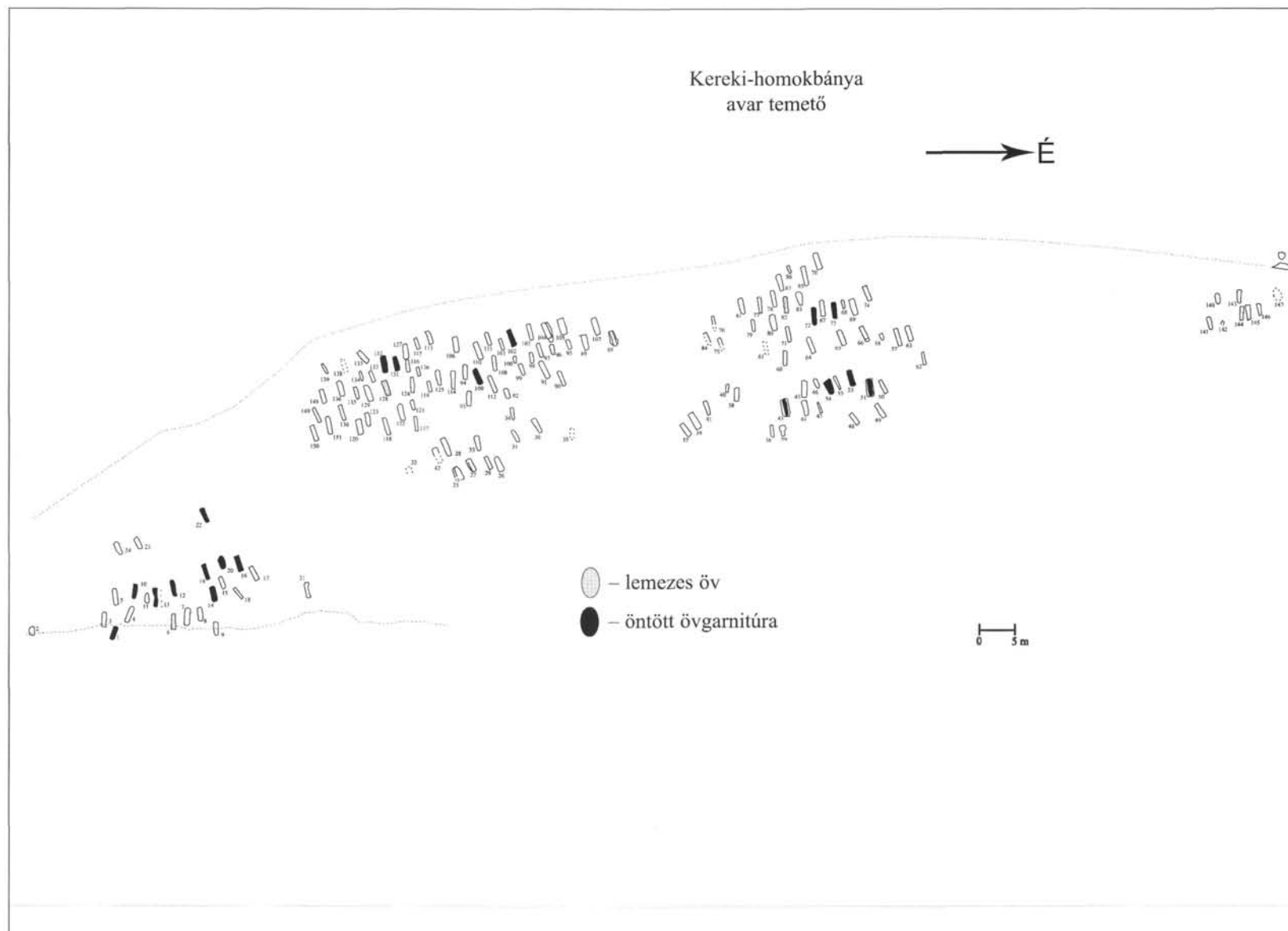
10. kép: Kereki-Homokbánya 19. sír

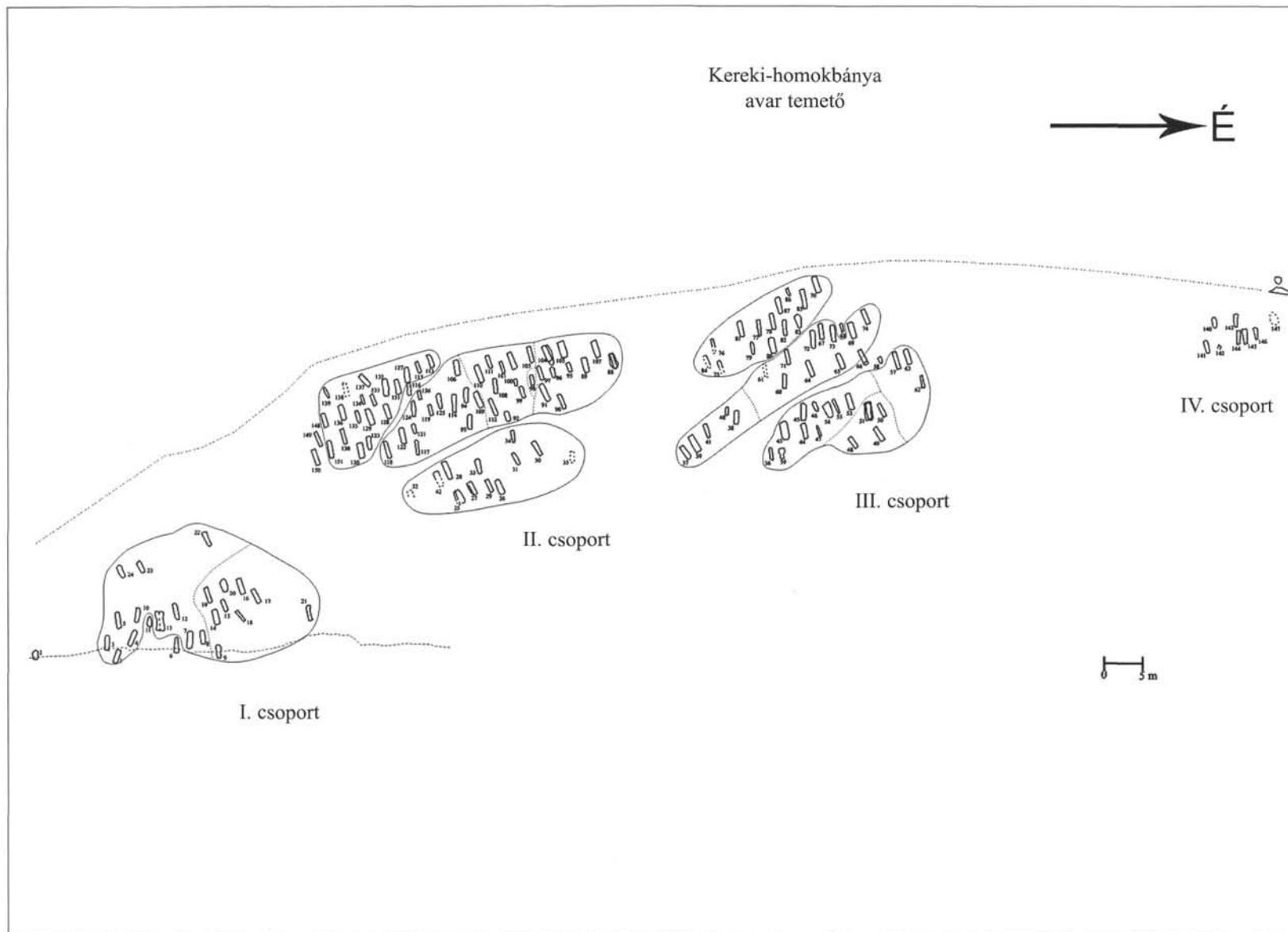
11. kép: Kereki-Homokbánya 43. sír

12. kép: Kereki-homokbánya, temetőtérkép

13. kép: Díszövesek elhelyezkedése a temető területén

14. kép: A temető szerológiai csoportjai

